ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{ Bi-Monthly} Volume-II, Issue-II Augest 2013

नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासींच्या आर्थिक व सामाजिक विकासात आदिवासी विकास योजनांची भूमिका

मार्गदर्शक
श्रीमती डॉ. विद्या सोहनी
बिटको कॉलेज, नाशिकरोड

श्री. कापडी ए. एस.
पीएच.डी. संशोधक विद्यार्थी
के.टी.एच.एम. कॉलेज, नाशिक

प्रस्तावना : -

योजना खर्च हा सार्वजनिक खर्चाचा एक महत्वाचा भाग आहे. यासाठी नियोजन विभाग नियोजन काळात योजना खर्च करतांना सामाजिक व आर्थिक प्रगती प्रादेशिक असमतोल दुर करणेसाठी कल्याणकारी राज्याची संकल्पना प्रत्यक्षात कृतीत आणणे, वाढत्या लोकसंख्या वाढीमुळे समाजाच्या आर्थिक व सामाजिक गरजा विचारात घेऊन नवीन उपक्रम हाती घेण्यासाठी योजना खर्चात पुरेशी वाढ करणे गरजेचे असते. असे मत अडॉल्फ वॅग्नर या थोर अर्थतज्ञाने मांडले. [३१]

तसेच सामान्य लोकांचा आर्थिक व सामाजिक विकास करण्यासाठी सरकारने सर्वसामान्य, मागासवर्गीय व दारिद्र्यरेषेखालील जनतेच्या जीवनावश्यक गजा पूर्ण करण्यासाठी योजना खर्चात सतत वाढ करणे गरजेचे असते. यांत योजना खर्चाचा फक्त एकूण खर्च वाढणे अपेक्षित नसून योजना खर्चात राष्ट्रीय उत्पन्नाशी असणा-या प्रमाणातही वाढ होणे आवश्यक असते. समाजाच्या आर्थिक आणि सामाजिक सामान्य शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण, क्रिडा व युवक कल्याण, सामाजिक कल्याण, नगर विकास, सार्वजनिक आरोग्य, ग्रामीण पाणीपुरवठा व स्वच्छता, मागासवर्गीय कल्याण (आदिवासी विकास विभाग) समाजकल्याण, संस्कृती व कला व महिला व बालकल्याण, कामगार कल्याण व पोषण या घटकांचाही विकास होणे आवश्यक असते. यासाठी विकास योजनांवर सरकारला मोठ्या प्रमाणात खर्च करावा लागतो. महाराष्ट्रात शासन आदिवासी उपयोजनेअंतर्गत पुढील योजना शिर्षक व योजना उपशिर्षकांतर्गत विविध विकास योजना राबविते.

ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{ Bi-Monthly} Volume-II, Issue-II August 2013

कोष्टक

आदिवासी विकास योजनांवर झालेल्या योजनानिहाय खर्चाचे वर्गीकरण

(रुपये लाखात)

अ. क्र.	वर्ष / शीर्षक	कृषी व संलग्न सेवा	ग्रामीण विकास	विशेष क्षेत्रिय कार्यक्रम	पाटबंधारे व पूरनियंत्रण	विद्युत विकास	उद्योग व खनिजे	वाहतुक व दळणवळण	सामान्य आर्थिक सेवा	सामाजिक व सामूहीक सेवा	एकूण
१	२०००-२००१	४७४.५८ (९.४)	६१४.४६ (१२.१)	त.ना.	४८१.७० (९.५)	४५०.०० (८.९)	१.४० (०.०६)	४४१.०५ (८.७)	१.०० (०.०४)	२६००.८१ (५१.३)	५०६५.००
२	२००१-२००२	५०५.४२ (८.९)	८५०.७८ (१५.१)	१५३.४० (२.७)	३८२.०० (६.७)	४१८.०० (७.४)	१.४० (०.०२)	४५६.८८ (८.१)	३२५.२० (५.७)	२५५४.११ (४५.२)	५६४७.१९
३	२००२-२००३	३४१.८५ (६.६)	९०३.२१ (१७.३)	१५३.४० (२.९)	१४७.९३ (२.८)	२४२.०० (४.६)	१.२५ (०.०२)	३४०.४४ (६.६)	३८०.०० (७.३)	२७०१.१५ (५१.८)	५२११.२३
४	२००३-२००४	२९६.४३ (६.३)	१०७१.७२ (२२.९)	त.ना.	१७६.०० (३.८)	३१८.६७ (६.८)	०.७५ (०.०२)	३१८.९४ (६.८)	८.०० (०.०२)	२४९२.३२ (५३.२)	४६८२.८३
५	२००४-२००५	१५६.८५ (२.७)	१०५९.६० (१८.२)	त.ना.	१७५.१७ (३.०)	३७४.२६ (६.४)	०.४० (०.००७)	१७४.०९ (३.०)	०.१० (०.००२)	३८७७.०९ (६६.७)	५८१७.५६
६	२००५-२००६	२५२.०८ (२.६)	१०९१.३६ (११.४)	त.ना.	३३४.९३ (३.५)	४५८.०६ (४.८)	०.४० (०.००४)	६३७.३२ (६.६)	१.०० (०.०१)	६८३२.५२ (७१.१)	९६०७.६७
७	२००६-२००७	३३९.५ (५.०)	१०१२.७१ (१५.०)	त.ना.	२४९.५ (३.७)	३२८.४ (४.८)	०.४० (०.००६)	९५३.८१ (१४.१)	-	३८८०.३१ (५७.४)	६७६४.६३
८	२००७-२००८	५४३.१९ (४.५)	१३३४.४३ (११.२)	त.ना.	६५६.६६ (५.५)	५८४.० (४.९)	१.०० (०.००८)	१०६२.१८ (८.९)	१५.२३ (०.१)	७७५९.५२ (६४.९)	११९५६.२१
९	२००८-२००९	६५४.४८ (४.२)	१२१२.०७ (७.८)	त.ना.	१११७.१५ (७.२)	३३३.४२ (२.१)	१.०० (०.००६)	१५५२.१६ (९.९)	११.२९ (०.०७)	१०७२३.४२ (६८.७)	१५६०४.९९
१०	२००९-२०१०	९६४.८० (५.६)	१४५४.९० (८.४)	त.ना.	७३६.८५ (४.३)	७७७.०० (४.५)	१.०० (०.००६)	१७७४.९७ (१०.३)	३४.७४ (०.२)	११५१८.१६ (६६.७)	१७२६२.४२
एकूण		४५२९.१८	१०६०५.२४	३०६.८	४४५७.८९	४२८३.८१	९.००	७७११.८४	७७६.५६	५४९३९.४१	८७६१९.७३
टक्के-वारी		५.२	१२.१	०.४	५.१	४.९	०.०१	८.८	०.०९	६२.७	

संदर्भ - वार्षिक आदिवासी उपयोजना अहवाल २०००-०१ ते २००९-१० (टिप - त. ना. = तरतुद नाही)

आलेख

आदिवासी विकास योजनांवर झालेल्या योजनानिहाय खर्चाचे वर्गीकरण

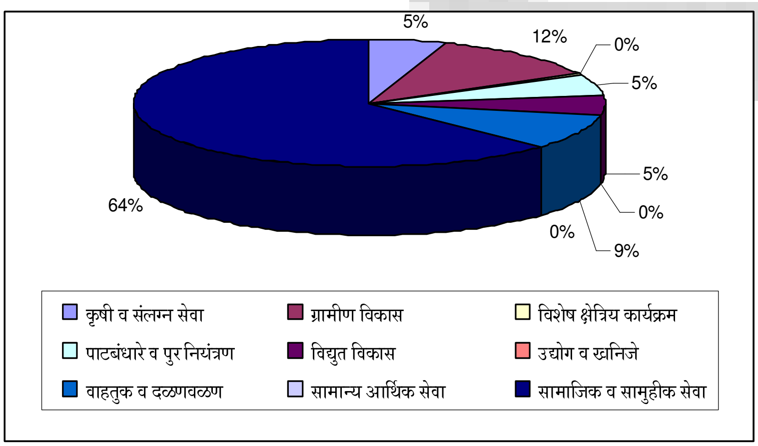

आदिवासी उपयोजनांतर्गत ग्रामीण विकास कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष केलेला खर्च व त्या खर्चाचे एकूण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. ६१४.४६ लाख म्हणजेच १२.१ टक्के, २००१ -०२ या वर्षी रु. ८५०.७८ लाख म्हणजेच १५.१ टक्के, २००२-०३ या वर्षी रु. ९०३.२१ लाख म्हणजेच १७.३ टक्के, २००३-०४ या वषी रु. १०७१.७२ लाख म्हणजेच २२.९ टक्के, २००४-०५ या वर्षी रु. १०५९.६० लाख म्हणजेच १८.२ टक्के, २००५-०६ या वर्षी रु. १०९१.३६ लाख म्हणजेच ११.४ टक्के, २००६-०७ या वर्षी रु. १०१२-७१ लाख म्हणजेच १५.० टक्के, २००७-०८ या वर्षी रु. १३३४.४३ लाख म्हणजेच ११.२ टक्के, २००८-०९ या वर्षी रु. १२१२.०७ लाख म्हणजेच ७.८ टक्के, २००९-१० या वर्षी रु. १४५४.९० लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ८.४ टक्के खर्च झालेला आहे. सन २०००-०१ ते २००९-१० या दहा वर्षात एकूण रु. १०६०५.२४ लाख इतका खर्च केलेला असून त्याचे एकूण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण १२.१ टक्क आहे.

विशेष क्षेत्रीय कार्यक्रम : -

महाराष्ट्र शासनाने विशेष क्षेत्रीय कार्यक्रमांवर २००१-०२ या आर्थिक वर्षात रु.१५३.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या २.७ टक्के खर्च केलेला आहे. तर २००२-०३ या आर्थिक वर्षात रु.१५३.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या २.९ टक्के खर्च केलेला असुन इतर कोणत्याही आर्थिक वर्षात या योजनेवर कोणतीही आर्थिक तरतुद करण्यात आलेली नाही. म्हणजेच या योजनेवरील २०००-०१ ते २००९-१० या दहा वर्षातील खर्च फ़क्त रु.३०६.८ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.४ टक्के इतका अत्यल्प आहे.

पाटबंधारे व पूरनियंत्रण : -

महाराष्ट्र शासनाने नाशिक जिल्ह्यात आदिवासी उपयोजनेतील पाटबंधारे व पूरनियंत्रण या योजनेवर कमी अधिक महत्व दिले आहे. या योजनेत लघुपाटबंधारे, (पाटबंधारे, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग) पूरनियंत्रण (आयाकट विकास, पूरनियंत्रण) या उपयोजनांचा समावेश होतो. २०००-०१ ते २००९-१० या दहा वर्षात पाटबंधारे व पूरनियंत्रण या कार्यक्रमावर एकुण रु. ४४५७.८९ लाख इतका खर्च केलेला असुन त्याचे एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण ५.१ टक्के आहे.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत पाटबंधारे व पूरनियंत्रण कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष केलेला एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ मध्ये या वर्षी रु. ४८१.७० लाख म्हणजेच ९.५ टक्के, २००१-०२ मध्ये रु. ३८२.०० लाख म्हणजेच ६.७ टक्के, २००२-०३ या वर्षी रु. १४७.९३ लाख म्हणजेच २.८ टक्के, २००३-०४ या वर्षी रु. १७६.०० लाख म्हणजेच ३.८ टक्के, २००४-०५ या वर्षी रु. १७५.१७ लाख म्हणजेच ३.० टक्के, २००५-०६ या वर्षी रु. ३३४.९३ लाख म्हणजेच ३.५ टक्के, २००६-०७ या वर्षी रु. २४९.५ लाख म्हणजेच ३.७ टक्के, २००७-०८ या

ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{ Bi-Monthly} Volume-II, Issue-II Augest 2013

वर्षी रु. ६५६.६६ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५.५ टक्के, २००८-०९ या वर्षी रु. १११७.१५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ७.२ टक्के, २००९-१० या वर्षी रु. ७३६.८५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ४.३ टक्के खर्च झालेला आहे.

विद्युत विकास : -

महाराष्ट्र शासनाने आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात विद्युत विकास योजनेवर मध्यम प्रमाणात खर्च केलेला आहे. या योजनेत ग्रामिण विधुतीकरण या उपयोजनेचा समावेश होतो.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत विद्युत विकास कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष एकुण खर्च व एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. ४५०.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ८.९ टक्के, २००१-०२ या वर्षी रु. ४१८.०० लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ७.४ टक्के, २००२-०३ या वर्षी २४२.०० लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.६ टक्के, २००३-०४ या वर्षी ३१८.६७ लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ६.८ टक्के आहे. २००४-०५ या वर्षी ३७४.२६ लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.८ टक्के आहे. २००५-०६ या वर्षी ४५८.०६ लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.८ टक्के आहे. २००६-०७ या वर्षी ३२८.४ लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.८ टक्के आहे. २००७-०८ या वर्षी ५८४.०० लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.९ टक्के आहे. २००८-०९ या वर्षी ३३३.४२ लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या २.१ टक्के आहे. २००९-१० या वर्षी ७७७.०० लाख म्हणजेच एकूण खर्चाच्या ४.५ टक्के आहे.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात संशोधन काळातील दहा वर्षात विद्युत विकास कार्यक्रमावर एकुण रु. ४२८३.८१ लाख इतका खर्च केलेला असुन त्याचे एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण ४.९ टक्के आहे.

उद्योग व खनिजे :-

महाराष्ट्र शासनाने आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात उद्योग व खनिजे या योजनेवर अत्यंत कमी प्रमाणात खर्च केलेला आहे. या योजनेत मोठे व मध्यम उद्योग, लघुउद्योग, (उद्योग सहकार व वस्त्रोद्योग विभाग) या उपयोजनांचा समावेश होतो.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत उद्योग व खनिजे कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष एकुण खर्च व एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. १.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०६ टक्के खर्च करण्यात आला, २००१-०२ या वर्षी रु. १.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०२ टक्के खर्च करण्यात आला, २००२-०३ या वर्षी रु. १.२५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०२ टक्के खर्च करण्यात आला, २००३-०४ या वर्षी रु. ०.७५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०२ टक्के खर्च करण्यात आला, २००४-०५ या वर्षी रु. ०.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००७ टक्के खर्च करण्यात आला, २००५-०६ या वर्षी रु. ०.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००४ टक्के खर्च करण्यात आला, २००६-०७ या वर्षी रु. ०.४० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००६ टक्के खर्च

करण्यात आला, २००७-०८ या वर्षी रु. १.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००८ टक्के खर्च करण्यात आला, २००८-०९ या वर्षी रु. १.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००६ टक्के खर्च करण्यात आला, २००९-१० या वर्षी रु. १.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००६ टक्के खर्च करण्यात आला.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात संशोधन काळातील दहा वर्षात उद्योग व खनिजे कार्यक्रमावर एकुण रु. ९.०० लाख इतका खर्च केलेला असुन त्याचे एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण ०.०१ टक्के असे अत्यल्प असल्याचे दिसुन येते.

वाहतुक व दळणवळण :-

महाराष्ट्र शासनाने आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात वाहतुक व दळणवळण या योजनेला अधिक महत्व देऊन त्यावर अधिक खर्च केल्याचे दिसुन येते. या योजनेत रस्ते व पुल या उपयोजनेची समावेश होतो.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत वाहतुक व दळणवळण विकास कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष एकुण खर्च व एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. ४४१.०५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ८.७ टक्के करण्यात आला, २००१-०२ या वर्षी रु. ४५६.८८ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ८.१ टक्के करण्यात आला, २००२-०३ या वर्षी रु. ३४०.४४ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६.६ टक्के करण्यात आला, २००३-०४ या वर्षी रु. ३१८.९४ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६.८ टक्के करण्यात आला, २००४-०५ या वर्षी रु. १७४.०९ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ३.० टक्के करण्यात आला, २००५-०६ या वर्षी रु. ६३७.३२ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६.६ टक्के करण्यात आला, २००६-०७ या वर्षी रु. ९५३.८१ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या १४.१ टक्के करण्यात आला, २००७-०८ या वर्षी रु. १०६२.१८ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ८.९ टक्के करण्यात आला, २००८-०९ या वर्षी रु. १५५२.१६ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ९.९ टक्के करण्यात आला, २००९-१० या वर्षी रु. १७७४.९७ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या १०.३ टक्के करण्यात आला.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात संशोधन काळातील दहा वर्षात वाहतुक व दळणवळण कार्यक्रमावर एकुण रु. ७७११.८४ लाख इतका खर्च केलेला असुन त्याचे एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण ८.८ टक्के असे मध्यम असल्याचे दिसुन येते.

सामान्य आर्थिक सेवा : -

महाराष्ट्र शासनाने आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात सामान्य आर्थिक सेवेला कमी महत्व देऊन त्यावर कमी प्रमाणात खर्च केल्याचे दिसुन येते. या योजनेत पर्यटन व आमदारांचा स्थानिक विकास कार्यक्रम या उपयोजनांचा समावेश होतो.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत सामान्य आर्थिक सेवा कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष एकुण खर्च व एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. १.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०४ टक्के करण्यात आला, २००१-०२ या वर्षी रु. ३२५.२० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५.७ टक्के करण्यात आला, २००२-०३ या वर्षी रु. ३८०.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ७.३ टक्के करण्यात आला, २००३-०४ या वर्षी रु. ८.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.२ टक्के करण्यात आला, २००४-०५ या वर्षी रु. ०.१० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.००२ टक्के करण्यात आला, २००५-०६ या वर्षी रु. १.०० लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०१ टक्के करण्यात आला, २००६-०७ या वर्षी कोणतीही तरतुद करण्यात आलेली नाही, २००७-०८ या वर्षी रु. १५.२३ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.१ टक्के करण्यात आला, २००८-०९ या वर्षी रु. ११.२९ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.०७ टक्के करण्यात आला, २००९-१० या वर्षी रु. ३४.७४ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ०.२ टक्के करण्यात आला.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात संशोधन काळातील दहा वर्षात सामान्य आर्थिक सेवा कार्यक्रमावर एकुण रु. ७७६.५६ लाख इतका खर्च केलेला असुन त्याचे एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण ०.९ टक्के असे अत्यल्प असल्याचे दिसुन येते.

सामाजिक व सामूहिक सेवा :-

महाराष्ट्र शासनाने आदिवासी उपयोजनांतर्गत नाशिक जिल्ह्यात सामाजिक व सामूहिक सेवा कार्यक्रमाला सर्वात जास्त महत्व देऊन त्यावर सर्वात जास्त प्रमाणात खर्च केल्याचे दिसुन येते. कारण या योजनेत सामान्य शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण, क्रिडा व युवक कल्याण, सार्वजनिक आरोग्य, ग्रामिण पाणी पुरवठा व स्वच्छता नगर विकास, माहिती व प्रसिद्धी, मागासवर्गीय कल्याण (आदिवासी विकास विभाग) समाज कल्याण, महिला व बालकल्याण विभाग, कामगार कल्याण व पोषण या उपयोजनांचा समावेश होतो.

आदिवासी उपयोजनांतर्गत सामाजिक व सामूहीक सेवा कार्यक्रमावर नाशिक जिल्ह्यात प्रतिवर्ष एकुण खर्च व एकुण खर्चाशी असणारे शेकडा प्रमाण अनुक्रमे २०००-०१ या वर्षी रु. २६००.८१ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५१.३ टक्के करण्यात आला, २००१-०२ या वर्षी रु. २५५४.११ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ४५.२ टक्के करण्यात आला, २००२-०३ या वर्षी रु. २७०१.१५ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५१.८ टक्के करण्यात आला, २००३-०४ या वर्षी रु. २४९२.३२ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५३.२ टक्के करण्यात आला, २००४-०५ या वर्षी रु. ३८७७.०९ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६६.७ टक्के करण्यात आला, २००५-०६ या वर्षी रु. ६८३२.५२ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ७१.१ टक्के करण्यात आला, २००६-०७ या वर्षी रु. ३८८०.३१ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ५७.४ टक्के करण्यात आला, २००७-०८ या वर्षी रु. ७७५९.५२ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६४.९ टक्के करण्यात आला,

२००८-०९ या वर्षी रु. १०७२३.४२ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६८.७ टक्के करण्यात आला, २००९-१० या वर्षी रु. ११५१८.१६ लाख म्हणजेच एकुण खर्चाच्या ६६.७ टक्के करण्यात आला.

संदर्भ : -

१. वार्षिक आदिवासी उपयोजना अहवाल (२०००-०१ ते २००९-१०) महाराष्ट्र शासन, आदिवासी विकास योजना.

२. कार्यक्रम अंदाजपत्रक (२००८-०९) आदिवासी विकास विभाग मध्यवर्ती कारागृह, मुद्रणालय, नागपूर.

३. जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन (२०१०-११)

संकेतस्थळ : -

1. www.nashik.nic.in

२ www.mahatribal.com